

משנה תורה לרמב"ם - הלכות דעות

פרקים א-ג; ה-ז

(הקדמה) המצוות הקיימות בדעות

הלכות דעות¹ יש בכללן אחת עשרה מצוות², חמש מצוות עשה, ושש מצוות לא תעשה. וזהו פרטן: (א) להדמות בדרכיו. (ב) להדבק ביודעיו. (ג) לאהוב את רעים. (ד) לאהוב את הגרים. (ה) שלא לשנוא אחים. (ו) להוכיח. (ז) שלא להלבין פנים. (ח) שלא לענות אומללים. (ט) שלא להלוך רכיל. (י) שלא לנקום. (יא) שלא לנטור. וביאור כל המצוות האלו בפרקים אלו.

(א) הדרך הטובה - המידה הבינונית

פרק א

דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם וזו משונה מזו ורחוקה ממנו ביותר: יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד, ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל ואם יכעס - יכעס כעס מעט בכמה שנים; ויש אדם שהוא גבה לב ביותר, ויש שהוא שפל רוח ביותר; ויש שהוא בעל תאוה לא תשבע נפשו מהלוך בתאוה, ויש שהוא בעל לב טהור מאד ולא יתאוה אפילו לדברים מעטים שהגוף צריך להן; ויש בעל נפש רחבה שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם, כעניין שנאמר "אֶהָב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף" (קהלת ה,ט), ויש מקצר נפשו שדיו אפילו דבר מעט שלא יספיק לו ולא ירדוף להשיג

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 1 באורו "דעות" הרמב"ם מתכוון למה שאנו מכנים היום מידות או תכונות אופי. הרמב"ם מייחס את הדעת לעבודת המידות בגלל ההדרכה שיביא בהמשך: השלם הוא מי ששולט לחלוטין במידותיו ומשתמש בכל המידות הקיצוניות במקום ובזמן הנכונים. ולזה נדרשת דעת גדולה ורחבה. ויבואר עוד בהמשך.
- 2 הרמב"ם מונה כאן כמה מצוות שהן חובות מעשיות, כמו מצוות תוכחה או איסור נקימה, וחובות הלב, כגון אהבת רעים ואיסור שנאת אחים. אם כן, לא ברור מדוע מצוות אלו נמצאות בהלכות דעות הקשורות למידות. ונראה שהמצווה הראשונה שהרמב"ם מונה, "להידמות בדרכיו", היא המצווה של תיקון המידות, והיא מולידה את כל המצוות המעשיות והמצוות הרגשיות הנובעות מתיקון המידות. למשל, כדי שלא ישנא את אחיו הוא צריך לשלוט בכעס או בתאוה וכיו"ב. מכאן שלא מספיק שהאדם לא יעבור בפועל על איסורי התורה, אלא עליו לתקן את המידות המובילות לחטאים אלו. וכן כתב הרמב"ם בהל' תשובה ז,ג: "אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגניבה, אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההיתול ומרדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן מן הכל צריך לחזור בתשובה".

מסלול 1: יום ג, יז באלול	מסלול 3: יום א, יט באלול
מסלול 2: יום ד, יז באלול	מסלול 4: יום ג, יט באלול

כל צרכו; ויש שהוא מסגף עצמו ברעב וקובץ על ידו ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול, ויש שהוא מאבד כל ממנו בידו לדעתו. ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון: מהולל ואונן, וכילי ושוע, ואכזרי ורחמן, ורך לבב ואמיץ לב וכיוצא בהן.

ויש בין כל דעה ודעה הרחוקה ממנה בקצה האחר דעות בינוניות זו רחוקה מזו³. וכל הדעות - יש מהן דעות שהן לאדם מתחילת ברייתו לפי טבע גופו, ויש מהן דעות שטבעו של אדם זה מכוון⁴ ועתידי לקבל אותם במהרה יותר משאר הדעות⁵, ויש מהן שאינן לאדם מתחילת ברייתו אלא למד אותם מאחרים או שנפנה להן מעצמו לפי מחשבה שעלתה בלבו, או ששמע שזו הדעה טובה לו ובה ראוי לילך והנהיג עצמו בה עד שנקבעה בלבו⁶.

שתי קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה - אינן דרך טובה ואין ראוי לו לאדם

הערות - ילמד ענוים דרכו

3 כלומר, אין כוונת ההלכה הראשונה לומר שהמידות שבאדם קיימות בהכרח בקיצוניות: או שאדם אכזרי מוחלט או שהוא רחמן גדול. אלא יש רצף של אפשרויות מקצה אחד ועד הקצה האחר ואדם יכול להיות בכל נקודה ונקודה על הרצף.

4 כלומר, יש לו מוכנות לרכוש אותה.

5 בשמונה פרקים פרק ח הביא הרמב"ם כמה דוגמאות לכך והדגיש שאין מוכנות זו סותרת את חופש הבחירה: "יהיה אדם שמזגו נוטה אל היובש, ויהיה עצם מוחו זך, מעט הלחיות - הנה זה יקלו עליו הזכירה והבנת העניינים, יותר מאשר על איש בעל ליחה לבנה, רב הליחות במוח. אבל אם יונח אותו המוכן במזגו אל זאת המעלה, מבלי לימוד כלל, ומבלי שיעוררו בו כוח - הרי הוא ישרא סכל בלא ספק. וכן אם ילמדו ויבוננו את זה עב הטבע, רב הליחות - הרי הוא ידע ויבין, אבל בקושי וביגיעה. ועל זה האופן בעצמו יהיה איש שמזגו לבו יותר חם מן הראוי מעט, ויהיה גיבור, רצוני לומר: מוכן אל הגבורה, ואם ילומד הגבורה - יהיה גיבור בקלות; ואחר מזג לבו יותר קר מן הראוי, והוא מוכן אל רוך הלבב והפחד, ואם ילומד ויורגל לזה יקבלו בקלות, ואם תכוון בו הגבורה - בקושי יהיה גיבור, אבל יהיה - אם יורגל, בלא ספק."

6 נמצאו שלוש סיבות להימצאות מידה כלשהי באדם: א. נמצאת בו מלידה בגלל טבע גופו; ב. היתה לו מוכנות אישיותית מלידה ועל כן הוא רכשה בהמשך החיים בקלות; ג. רכש אותה מתוך התנהגות חוזרת, או בגלל השפעה חברתית שהשפיעה עליו לנהוג כך או שנהג כך בבחירה אישית עד שרכשה. ולכאורה, הסיבה הראשונה מנוגדת לדברי הרמב"ם בשמונה פרקים פרק ח, שכתב: "לא יתכן שיהיה האדם בטבע, מתחילת ברייתו, בעל מעלה, ולא בעל חסרון (בענייני המידות), כמו שלא יתכן שיהיה האדם בטבע בעל מלאכה מן המלאכות המעשיות (שהרי זה דבר הדורש לימוד). אבל יתכן שיהיה בטבע מוכן אל מעלה או אל פחיתות..." וכן כתב שם גם בפרק ד: "שהאדם בטבעו, מתחילת ברייתו, אינו לא בעל מעלה ולא בעל חסרון, כמו שנבאר בפרק השמיני". ואכן מתוך דבריו כאן בהמשך מוכח שגם דעות שנמצאות בו "מתחילת ברייתו לפי טבע גופו" אין הכוונה אלא לנטייה גופנית, שהרי כתב: "ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן (=נטייה גופנית) או מוכן לאחת מהן (=מוכנות אישיותית)". הרי לנו שאין לאדם בעת לידתו אלא או נטיות פיזיות או מוכנויות אישיותיות, שמקלות או מקשות עליו לקנות מידה כזו או אחרת בהמשך חייו, אך לא שהוא בעל מידה. מהו החילוק בין הנטייה הגופנית ובין המוכנות האישיותית? בשמונה פרקים פרק ד הרמב"ם מבאר שהנטייה הגופנית היא נטייה שיש בכל בני האדם, כגון שנוטים יותר לקמצנות מאשר לפזרנות וכן נוטים יותר לתאוה מאשר לפרישות, וזה מעצם בריאת בני האדם בגוף (ויש

מסלול 1: יום 3, יז באול	מסלול 3: יום א, יט באול
מסלול 2: יום 7, יז באול	מסלול 4: יום ג, יט באול

ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו, ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן או מוכן לאחת מהן או שכבר למד אחת מהן ונהג בה - יחזיר עצמו למוטב וילך בדרך הטובים והיא הדרך הישרה.

הדרך הישרה היא מידה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם. והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שווה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו. לפיכך ציוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו⁷. כיצד? לא יהא בעל חמה נוח לכעוס ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני, לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעֶשֶׂה כיוצא בו פעם אחרת. וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן ואי אפשר להיות בזולתן, כעניין שנאמר (משלי יג, כה): "צַדִּיק אֶכֶל לְשֶׁבַע נַפְשׁוֹ", וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה, כעניין שנאמר (תהלים לז, טז): "טוֹב מְעַט לְצַדִּיק". ולא יקפוץ ידו ביותר ולא יפזר ממונו, אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלווה כראוי למי שצריך. ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות. וכן שאר דעותיו. ודרך זו היא דרך החכמים. כל אדם שדעותיו דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם⁸.

הערות - ילמד ענויים דרכו

לכך נפקא מינה בתהליך ההבראה כמו שכתב הרמב"ם (שם). לעומת זאת, המוכנות האישיותית היא אישית ומשתנה מאדם לאדם. וכן הדגיש הרמב"ם כאן: "שטבעו של אדם זה".
 7 כלומר בפעילות החומרית שלו (עניין מו"נ ג, כז).
 8 פירוש הרמב"ם לאבות הו': "אני אפרש תחילה אלו השמות החוזרים הרבה בדברי החכמים, והם: בור, ועם ארץ, וגולם, וחכם, וחסיד.
 אמנם בור - הוא האיש אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות מידות, רצוני לומר: לא חכמה ולא מוסר, ואף לא הגיע לו קנין הרעות, אלא כאילו הוא ערום מן הטובות והרעות, וזה יקרא בור, כדמות הארץ אשר לא נודע בה דבר מן הדברים, והיא אשר תיקרא בור, כמו שהתבאר בזרעים.
 ועם ארץ - הוא איש שיש לו מעלות מידות אבל אין לו מעלות שכליות, רצוני לומר, שיש לו דרך ארץ ואין לו תורה, וזה יקרא עם ארץ, כלומר שהוא מתאים ליישוב הארץ וקיבוצי המדינות, לפי שיש לו מידות תיטב בהן חברתו עם זולתו, כמו שביארנו בפתיחת חיבורנו.
 וגולם, הוא איש שיש לו מעלות שכליות ומעלות מידות, אבל אינן על השלמות ואינן נמשכות לפי הראוי, אלא יש בהן בלבול וערבוב, ופוגם אותן חסרון. ולזה נקרא גולם, כדמות הכלי אשר יעשהו האומן, ותגיע לו הצורה המלאכותית, אבל יחסרו לו ההשלמה והשכלול. כגון הסכין והסייף, כאשר יעשה הנפח, ותגיע להם צורתם, קודם שיכנס בפטיש, וישחיו, וילתשם, ויפתח בהם מה שדרכו לפתח, וישלים שכלולם. והם לפני זה ייקראו גולמי כלי מתכות, כמו שיתבאר בכלים, והיא מילה עברית: 'גלמי ראו עיניך', רצוני לומר: חומר, לפני הגעת צורת האדם בו. וכאשר לא הגיעה לזה צורה שלמה, קראוהו גולם, כדמות החומר הנמצא, והוא מוכן לקבל צורה אחרת, יהיה בה יותר שלם.

וחכם, הוא האיש אשר הגיעו לו שני המינים מן המעלות על השלמות וכמו שראוי. וחסיד, הוא האיש החכם כאשר יוסיף במעלה, רצוני לומר: במעלות המידות, עד שייטה אל הקצה האחד מעט, כמו שביארנו בפרק הרביעי, ויהיה מעשהו רב מחמתו, ולזה נקרא חסיד, להוספתו.

מסלול 1: יום ג, יז באלול	מסלול 3: יום א, יט באלול
מסלול 2: יום ד, יז באלול	מסלול 4: יום ג, יט באלול

(המשך פרק א) מדרגת החסיד

ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד⁹, כיצד? מי שיתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד - וזו היא מדת חסידות, ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו - נקרא חכם וזו היא מדת חכמה. ועל דרך זו שאר כל הדעות. וחסידים הראשונים היו מטיין דעות שלהן מדרך האמצעית כנגד שתי הקצוות, יש דעה שמטיין אותה כנגד הקצה האחרון ויש דעה שמטיין אותה כנגד הקצה הראשון, וזהו לפנים משורת הדין. ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינוניים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר (דברים כח, ט): "וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָיו". כך למדו בפירוש מצוה זו (ספרי דברים ט): "מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום, מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש", ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכינויין אך אפיים, ורב חסד, צדיק, וישר, תמים, גיבור, וחזק וכיוצא בהן, להודיע שהן דרכים טובים וישרים וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כוחו¹⁰.

הערות - ילמד עניים דרכו

לפי שהפלגה בדבר תיקרא חסד, בין שהיתה אותה ההפלגה בטוב או ברע. [להשלמת ביאור הכינויים בדברי חז"ל עיין בפירושו לאבות פרק ה על המשנה "ארבע מידות בהולכי בית המדרש".] מדבריו למדנו שמי שיש לו "מעלות המידות" עדיין לא נקרא "חכם". מדוע נדרשות "המעלות השכליות" בשביל תיקון המידות? מפני שהמידה הבינונית אינה "להיות גם וגם", למשל להיות גם מתאכזר וגם מרחם. אלא להגיע למצב של שליטה במידות בלי להימשך לקצה זה או אחר, ואז הוא פועל לא לפי דחף פנימי אלא לפי הדעת: מה המעשה הנכון שיש לעשותו על פי האמת האלוהית, ולפי זה יפעל ברחמנות או באכזריות. כך פועל גם ה' בדרכיו האלוהיות, כמו שכתב הרמב"ם במו"נ א, ג: "וכן נמצא בפעולותיו הבאות בבני אדם ממכות גדולות ירדו בקצת אישים להמתים... והרבה מאלו הפעולות, אשר לא יבואו מאחד ממנו לאחר אלא מכעס גדול או קנאה עצומה או בקשת גאולת הדם, ונקרא לפי אלו הפעולות 'קנא ונוקם ובעל חמה ונוטר', רצה לומר כי הפעולות אשר כיוצא בהם יבואו ממנו על תכונה נפשית והיא הקנאה, או בקשת גאולת הדם או הנקמה או הכעס - יבואו ממנו יתעלה כפי התחייב הנענשים... כשיעור וכפי הדין, לא לרדיפת ההיפעלות (=התרגשות) לבד... מעתה מובן מדוע הרמב"ם קורא למידות "דעות". כדי לדעת את דרכי ה' ולהידמות להן חובה להיות נביא, או לקבל מאת הנביאים את דרכיו.

9 פירוש הרמב"ם לאבות ד, ד: "כי ראוי לאדם שייטה לאחד משני הקצוות על צד הסייג, כדי שייקבע במיצוע הפעולות". לרוב החסיד ייטה מעט לאחד הקצוות בדברים שיש נטייה טבעית של כל בני האדם מצד עצם היותם בעלי חומר, וכנ"ל. או כשמכיר בטבעו שיש לו מוכנות אישיותית לאחד הקצוות, או שהחברה שהוא חי בה נוטה לשם.

10 עיין ברמב"ם במו"נ ג, בסופו שזו תכלית האדם: לדעת את ה' ודרכיו ולהידמות להן. וזו היתה בקשת משה רבנו בסיני, כפי שכתב הרמב"ם במו"נ א, ג: "אחרית כוונת שאלתו (של משה שביקש "הודיעני נא את דרכיך"), סוף המאמר: 'ואדעך למען אמצא חן בעיניך, וראה כי עמך הגוי הזה' - כלומר אשר אני צריך להנהיגם בפעולות אלך בהם בדרך פעולותיך בהנהגתם... וצריך למנהיג המדינה כשיהיה נביא שידמה באלו התארים ויבואו מאיתו אלו הפעולות כשיעור וכפי הדין, לא לרדיפת ההיפעלות (=התרגשות) לבד ולא ישלח רסן הכעס ולא יחזק מידות ההפעלויות בו".

וכיצד? ירגיל אדם עצמו¹¹ בדעות אלו עד שיקבעו בו, יעשה וישנה וישלש במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות ויחזור בהם תמיד עד שיהיו מעשיהם קלים עליו ולא יהיה בהם טורח עליו ויקבעו הדעות בנפשו. ולפי שהשמות האלו נקרא בהן היוצר והם הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה, נקראת דרך זו "דרך ה'", והיא שלימד אברהם אבינו לבניו, שנאמר (בראשית יח, ט): "כִּי יִדְעֶתוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצְוָה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶרֶךְ ה'". וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו, שנאמר (שם): "לְמַעַן הָבִיא ה' עַל אֲבְרָהָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו".

ב) הדרך לרפואת מידה מוקצנת

פרק ב

חולי הגוף - טועמים המר מתוק ומתוק מר. ויש מן החולים מי שמתאוה ותאב למאכלות שאינן ראויין לאכילה כגון העפר והפחם ושונא המאכלות הטובים כגון הפת והבשר הכל לפי רוב החולי. כך בני אדם שנפשותיהם חולות, מתאווים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה והיא כבדה עליהם למאוד¹² לפי חוללים. וכן ישעיהו אומר באנשים הללו (ישעיהו ה, כ): "הוֹי הָאֲמָרִים לְרַע

הערות - ילמד ענוים דרכו

הרמב"ם מדגיש "כשיהיה נביא" כיוון שכדי להידמות לדרכי ה' צריך לדעת אותן, ולא ניתן להגיע ליריעה זו אלא או כשיהיה בעצמו נביא או כשיקבל מהנביאים.

11 פירוש הרמב"ם לאבות ג, טו: "הכל לפי רוב המעשה - שהמעלות לא יושגו לפי שיעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכיפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובזה יושג הקניין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבזה לבדו לא יושג קנין. משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כך פסקה מזה. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר, או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, ואפילו בעשרה דינרים. ולזה תקיש. וזה הוא עניין אומרו: לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה".

12 מו"נ ב, לט: "יסוד תורתנו הוא שלא תהיה זולתה לעולם... כן חייב להיות, כי דבר שלם במידה מרבית האפשרית במינו, אי אפשר שימצא במינו אחר, אלא כשהוא חסר אותה שלמות אם בשל הפרוה ואם בשל אי ספיקה... כן התורה הזאת שהבהיר שהיא מאוזנת ואמר: 'חוקים ומשפטים צדיקים'... כי הם עבודות שאין בהם טורח והגזמה כמו הנזירות ונדידת הסגפנים וכיוצא בהם, ולא אי ספיקה הגוררת תאוונות והתמכרות עד שהשלמות האנושית נפגמת במידותיה ועיונה... מי שטוען שעולה כבוד וקשה וכי יש בה סבל - כל זאת טעות בהתבוננות. עוד אסביר את קלותה באמת בעיני השלמים... אך כל זאת ביחס למעולים. אבל בעיני אנשי העושי, הכעס והשתלטנות, המזיק ביותר הוא שיהיה דיין האוסר השתלטות. והדבר הקשה ביותר בעיני התאוונתנים הבזויים הוא איסור ההפקרות בזנות ומתן עונש לעושיה. וכן כל פגום סובר שמניעת הרע שהוא בוחר בו בהתאם

מסלול 1: יום ג, יז באלול	מסלול 3: יום א, יט באלול
מסלול 2: יום ד, יז באלול	מסלול 4: יום ג, יט באלול

טוב ולטוב רע, שמים חשך לאור ואור לחשך, שמים מר למתוק ומתוק למר, ועליהם נאמר (משלי ב, ג): "העֲזֹבִים אַרְחוֹת יִשְׂרָאֵל לֵלְכֶת בְּדַרְכֵי חֹשֶׁךְ".

ומה היא תקנת חולי הנפשות? ילכו אצל החכמים - שהן רופאי הנפשות - וירפאו חוליים, בדעות שמלמדין אותם עד שיחזירו לדרך הטובה. והמכירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם, עליהם אמר שלמה (משלי א, ט): "חֲכָמָה וּמוֹסָר אֲוִילִים בְּזוֹ".

וכיצד היא רפואתם? מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל, וילך בדרך זו זמן מרובה עד שיתעקר החמה מלבו; ואם היה גבה לב ינהיג עצמו בביזיון הרבה וישב למטה מן הכל וילבש בלויי סחבות המבזות את לובשיהם וכיצא בדברים אלו עד שיעקור גובה הלב ממנו ויחזור לדרך האמצעית שהוא דרך הטובה. ולכשיחזור לדרך האמצעית ילך בה כל ימיו, ועל קו זה יעשה בשאר כל הדעות אם היה רחוק לקצה האחד ירחיק עצמו לקצה השני וינהוג בו זמן רב עד שיחזור בו לדרך הטובה והיא מדה בינונית שבכל דעה ודעה.

ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית¹³ אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא: גובה לב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאוד, ולפיכך נאמר במשה רבינו ענו מאד ולא נאמר ענו בלבד, ולפיכך ציוו חכמים (אבות ד, ד): "מאוד מאוד הוי שפל רוח"¹⁴. ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר, שנאמר (דברים ח, יד): "וְיָרֵם לְבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ". ועוד אמרו: "בשמתא מאן דאית ביה גסות הרוח ואפילו מקצתה".

וכן הכעס¹⁵ - מידה רעה היא עד למאוד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר, וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו. ואם רצה להטיל אימה על

הערות - ילמד ענוים דרכו

לשחיתות מידותיו היא מעמסה גדולה. אבל אין מעריכים את קלות התורה וקושייה על פי תאוותו של כל איש רע ובזוי מושחת במידותיו. אלא יש להתבונן בה בהתאם לאדם השלם, שכוונת התורה שיהיו כל בני האדם כאלה..."

13 כלומר, על מנת לשמור על שליטה ובינוניות חובה לנהוג בקיצוניות במקרים אלו. למעשה הרמב"ם סובר שבמידות אלו האנושות חולה וזקוקה להתנהגות קיצונית כדי לשמור על איזון פנימי. לפי זה, אפשר שהדרכה זו תשתנה מתקופה לתקופה, ויש תקופות שבהן יש להקצין במידות אחרות. למשל, בדור שהנהגנות קיצונית אפשר שההדרכה הראויה היא לנהוג בפרישות גדולה.

14 עיין שם בפירוש הרמב"ם: "כבר זכרנו בפרקים הקודמים כי הענווה היא מן המידות המעולות, והיא ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח. ושם מידה ממוצעת זו בעברית: ענווה... והקצה האחרון הוא שפלות הרוח. וכבר ביארנו בפרק הרביעי כי ראוי לאדם שייטה לאחד משני הקצוות על צד הסייג, כדי שייקבע במיצוע הפעולות. חוץ מזאת המידה לבדה מכל המידות, רצוני לומר: הגאווה, כי לגודל חסרון זאת המידה אצל החסידים, וידיעתם בנזקה, רחקו ממנה עד הקצה האחרון, ונטו אל שפלות הרוח לגמרי, כדי שלא ישאירו בנפש זכר לגאווה בשום פנים". ע"ש שהאריך בזה מאוד.

15 עיין בפירושו לאבות ה', על המשנה "ארבע מידות בדעות נוח לכעוס...": "התבונן איך קרא

מסלול 1: יום 3, יז באול	מסלול 3: יום א, יט באול
מסלול 2: יום 7, יז באול	מסלול 4: יום ג, יט באול

בניו ובני ביתו, או על הציבור אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהן כדי שיחזרו למוטב - יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם, ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס. אמרו חכמים הראשונים (שבת קה,ב): "כל הכועס כאילו עובד עבודת כוכבים", ואמרו שכל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. ובעלי כעס אין חייהם חיים. לפיכך ציוו להתרחק מן הכעס עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים וזו היא הדרך הטובה. ודרך הצדיקים הן עלובין ואינן עלובין שומעים חרפתם ואינם משיבין עושיין מאהבה ושמחים ביסורים, ועליהם הכתוב אומר (שופטים ה,לא): "וְאֵהָבִי כְצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרָתוֹ".

שאלות מנחות:

- ✦ מהן "דעות" בלשון הרמב"ם?
- ✦ מדוע הרמב"ם מכנה אותן דעות ולא מידות או תכונות? מדוע מי שהגיע לדרך הישרה נקרא "חכם"?
- ✦ האם שלמות ה"דעות" היא תיקון הגוף או הנפש? (עיין מו"ג, ג, כז; נד)
- ✦ לפי הרמב"ם, האם האדם נולד 'דף חלק'?
- ✦ איך אפשר למדוד שאדם נמצא בנקודת האמצע בין שתי המידות בשווה? מה משמעות מדידה זו? (עיין מו"ג, א, נ"ד על מנהיג המדינה. האם זה מזכיר את הנהגת המושל של החסיד שבכוזרי?)
- ✦ האם יש הבדל בין מידה בינונית למידה אמצעית?
- ✦ האם מדרגת החכם היא מצווה על כל אדם? איך זה קשור ל"הליכה בדרכיו"?
- ✦ אדם שנוטה לאחד הצדדים הוא מעוות או חסיד?
- ✦ כיצד ניתן להסביר שהרמב"ם הדגים את המידה הבינונית בכעס ובגאווה, אך אחר כך כתב שדווקא במידות אלו אין לנהוג בבינוניות?

הערות - ילמד ענויים דרכו

הסבלן המוסיף בסבלנות עד שיתקרב להעדר הרגשת הביזיון - חסיד, וקרא מי שיש לו פחיתות הכעס - רשע".

מסלול 1: יום ג, יז באלול	מסלול 3: יום א, יט באלול
מסלול 2: יום ד, יז באלול	מסלול 4: יום ג, יט באלול